

SOSYAL DIŞLANMA

Özlem ÇAKIR*

ÖZET

İnsanların, toplumsal yaşamdan uzaklaşacak düzeyde maddi ve manevi yoksunluk içinde olmaları, haklarını ve yaşamlarını koruyacak kurumlardan ve sosyal destekten yoksun olmalarını ifade eden sosyal dışlanma günümüzün önemli sorunlarından biridir. Sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran unsurlar, ekonomik dışlanma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu ile kurumsal dışlanma/kurumsal destek yoksunluğu şeklinde ele alınmaktadır. Sosyal dışlanmaya neden olan faktörler birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşim içinde olan olgulardır. Bunlar, işgücü piyasasında değişim, sosyal korumanın gerilemesi, gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk ile artan eşitsizliktir. Bugün, işsizlik ve yoksulluk sosyal dışlanma olgusunun açıklanmasında anahtar hale gelmiştir. Bireylerin ve ailelerin maruz kaldığı sosyal dışlanmanın olumsuz sonuçları, toplumun geneline yayılarak, sağlıksız, huzursuz, gelecekte umutsuz bireylerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

GİRİŞ

Sosyal dışlanma kavramı statik olmaktan çok dinamik bir kavramdır ve bir süreci ifade etmektedir. İnsanı toplumsal hayata bağlayan, katan ve onun bir toplum üyesi olmasını sağlayan ihtiyaçlarının yeterince karşılanmasıdır. İnsan ihtiyaçları bir birinden soyutlanmayan, birbirini tamamlayan bir bütündür. Gerek ekonomik, gerek sosyal, gerekse kültürel ve diğer alanlardaki ihtiyaçların karşılanmaması, bu alanlarda topluma katılmayı zorlaştırmakta ve hatta önlemektedir. İhtiyaçların bir bütün olması, bunların giderilmesinde de bütünlük gerektirmektedir. Herhangi bir alandaki yoksunluk o alandan başlayarak insanın toplumdan dışlanması sürecini başlatmaktadır. Dışlanmanın çeşitli biçimleri, neden olacağı sosyal patlama ve sosyal huzursuzluk tehlikesi, ona neden olan mekanizmaların karmaşıklığı ve çözüm bulmanın zorluğu

* Arş. Gör. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

"sosyal dışlanma" yı günümüzün en önemli sorunlarından biri haline getirmiştir¹.

A. Sosyal Dışlanma Kavramı

1. Tanım

Sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak ele alındığında sosyal dışlanma, sivil, politik, ekonomik ve sosyal vatandaşlık haklarından mahrum olma-edilme durumu olarak tanımlanmaktadır². Bu tanıma göre, sosyal dışlanma toplumla bireyin sosyal bütünleşmesini sağlayan sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sistemlerin tümünden, kısmen veya tamamen yoksun olma dinamik sürecini ifade etmektedir.

Sosyal dışlanma ilk olarak 1960'lı yıllarda Fransa'da dile getirilmeye başlanan bir kavramdır. Esasen 1950'ler ve 1960'larda yaşanan ekonomik gelişme döneminde böyle bir sorunun yaygın şekilde varlığı söz konusu olmazken, 1970'li yıllarda ekonomik kriz ve gerileme ile birlikte tüm dünya ülkelerinin dikkatini çekmeye başlamıştır. 1974 yılında Fransa'nın sosyal işlerden sorumlu bakanı, Rene Lenoir, Fransız toplumunun onda birinin toplumdan dışlanmış olduğunu belirterek, dışlanmış bu grupları, zihinsel ve fiziksel engelliler, suçlular (suç işleyenler), hasta-bakıma muhtaç yaşlılar, istismar edilen çocuklar, uyuşturucu madde bağımlıları, intihara eğilimli insanlar, yalnız ebeveynler, problemlı aileler, marjinal, asosyal insanlar ve diğer "sosyal uyumsuzluk" içindeki insanlar olarak nitelendirmiştir³.

Son derece geniş bir kitlenin toplumdan dışlanmış olduğunu gösteren bu gruplara işsizlerin ve yoksulların eklenmesi 1980'li yıllarda gerçekleşmiş ve sosyal dışlanma tanımı esasen, eşitsizlik ve yoksulluk olgularıyla açıklanmaya başlanmıştır. İşsizlik, eşitsizlik ve yoksulluk insanların toplumsal yaşamla bütünleşmesini önleyen hemen hemen her toplumda karşılaşılan olgulardır. Ancak bu olgulara dayalı olarak işsiz, yoksul veya eşitsizliğe maruz her insanın, her toplumda ve her dönemde sosyal dışlanmış olarak kabul edilmesi zordur. Çünkü gelişmiş bir (toplum) ülkedeki işsizin karşılaştığı sorunlar ile gelişmekte olan ülkedeki işsizin yaşadığı sorunlar ve yoksulluk düzeyi farklı olabileceği gibi, kimin yoksul sayılacağı ve ne tür bir sosyal koruma altına alındıkları ülkeden ülkeye değişecektir. Bu nedenle genel olarak sosyal dışlanmayı,

¹ Isabel YEPEZ DEL CASTILLO, "A Comparative Approach to Social Exclusion," International Labour Review, Vol.133, No:5-6, 1994, s.614.

² A. WALKER, C. WALKER, Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in The 1980s and 1990s, London, Child Poverty Action Group, 1997, s.8.

³ Hilary SILVER, "Social exclusion and social solidarity: Three paradigms", International Labour Review, Vol.133, N:5-6, 1994, s.532.

insanları toplumsal yaşamdan uzaklaştıracak düzeyde maddi ve manevi yoksunluk içinde olmaları, haklarını ve yaşamlarını koruyacak, onları destekleyecek her türlü kurumdan ve sosyal destekten yoksun oldukları ölçüde katlanarak büyüyen bir süreç olarak tanımlamak mümkündür⁴.

Böyle bir yaklaşım, farklı nedenlerle ortaya çıkan, sosyal dışlanmanın , yine farklı sosyal koruma yöntemleriyle nasıl hafifletilebileceği ve hatta ortadan kaldırılabileceği konusunda yardımcı olacaktır.

2. Unsurları

Silver, farklı toplum modellerinde ortaya çıkış süreci ve nedenlerine göre sosyal dışlanmayı üç paradigma ile açıklamaktadır⁵. Bunlar dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşmedir.

Dayanışma paradigmasında, dışlanma, sosyal bağların kopması, toplum ve birey arasındaki ilişkilerin aksamaması olarak görülmektedir. Toplum paylaşılan değer ve doğrulardan oluşan sosyal bir düzendir. Dışlanma bu düzenin bozulması ve başarısızlığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Dayanışma paradigmasının dayandığı politik felsefe Fransız Cumhuriyetçi kavramıdır⁶. Bu düşünce bireyler arasındaki kültürel ve sosyal bağların oluşturduğu sosyal birlikteliğin "dışlanma" ile hem tehdit edildiği, hem de güçlendirildiğine dikkat çeker. Ülke, ırk, etnik köken, yerleşim ve diğer bağlarla oluşan dayanışmanın özünde "ötekini dışlama"nın yer aldığını vurgular.

İkinci paradigma olan uzmanlaşmanın dayandığı düşünce, liberalizmdir. Sosyal düzen, özerk bireylerin kendi çıkar ve güdülerıyla hareket ederek diğerleriyle oluşturduğu karşılıklı alış veriş ağı olarak görülür. Toplumlar farklı ilgi ve yeteneklere sahip bireyleri içerir. İş gücünün(bireylerin) farklı alanlara bölünüp uzmanlaşarak, ekonomik ve sosyal alanda karşılıklı etkileşim halinde olmalarıyla toplum yapısı oluşur. Dışlanma bu davranışların engellenmesiyle ve bireyin kendi tercih ya da hataları ile ortaya çıkar. Bu düşünce dışlanmanın işbirliği ya da rekabet halindeki bireylerin meydana getirdiği toplum yapısı nedeniyle oluştuğunu kabul etmekte, temel nedenin bireysel hatalar olduğunu vurgulamaktadır⁷.

Tekelleşme paradigması, sosyal düzeni bir zorlama, hiyerarşik güç ilişkilerinin empoze ettiği bir baskı olarak görür. Sosyal demokrasiye dayanan düşünce dışlanmanın sınıf, statü farklılıkları ve kapsadığı grubun çıkarlarına

⁴ YEPEZ DEL CASTILLO, s.164; SILVER, s.535.

⁵ SILVER, s.539.

⁶ SILVER, s.541.

⁷ SILVER, s.542.

hizmet eden gücün sonucu ortaya çıktığını kabul eder. Topluma üyelikte eşitsizlik gerekli bir öğedir. Örneğin, dışlanmayı ve işsizliği, eşitsizlik yaratan ve ekonomik sömürüyü genelleştiren bir kesimin tekelleşmesinin belirtisi olarak görür.

Her ne şekilde ele alınırsa alınsın sosyal dışlanmayı meydana getiren unsurlar ortaktır ve toplumlar arasında bu unsurlar benzerlik gösterir. Dışlanmanın unsurları şu şekilde ele alınabilir.

a. Ekonomik Dışlanma

Toplumda, çalışma, hem sosyal katılım, hem de gelir dağılımı ve ekonomik kazanç bakımından en önemli mekanizmadır. Çalışma bir gelir kaynağı olmakla birlikte belirli sosyal ilişkilerin kurulması için de gereklidir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan gelirden yoksun olmaları ekonomik dışlanmayı ifade etmektedir. Yeme içme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçları dahi karşılayamayan birey ve ailesi için toplumsal yaşama katılım imkansızlaşmaktadır. İşsizlik bugün ekonomik dışlanmanın en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Ancak bir iş sahibi olmak ekonomik dışlanmayı önlemeye yetmemektedir. Düşük ücretle, kötü çalışma koşullarına maruz kalarak çalışma, belirli bir istikrar ya da güvence sağlamayan her türlü çalışma da ekonomik dışlanmaya neden olmaktadır. Ekonomik dışlanmayı önleyen, çalışarak ya da mal varlığı ile, ihtiyaçlarını insan onuruna yaraşır düzeyde karşılamayı sağlayacak düzenli bir gelire sahip olmaktır. Bu bağlamda, bireyin kendisinin ve ailesinin yaşamını güvence altına alacak, ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak sağlayacak düzeyde mal varlığına sahip olması, ekonomik dışlanma riskini azaltıcı bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla mülkiyet ile ekonomik dışlanma arasında ters yönlü bir ilişki kurulabilecektir.

Yoksulluk ve işsizliğe ilişkin sosyal göstergeler ekonomik dışlanmanın boyutunu ortaya koymaktadır. Ancak, bu göstergelere dayanarak ekonomik dışlanmanın açıklanmasında ülkeler arası farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ABD'de düşük ücretli çalışanlar ve alt-sınıflılık(underclass) üzerinde durulurken, Avrupa ülkelerinde uzun süreli işsizlik ekonomik dışlanma göstergesi sayılmaktadır⁸.

b. Sosyal İlişkilerin Zayıflaması ve Sosyal Destek Yoksunluğu

Ekonomik dışlanmanın bir uzantısı olarak zayıflayan sosyal ilişkiler, insanların toplumsal yaşamla bütünleşmelerinin önündeki engellerden biridir. İki boyutlu olarak incelenebilir. Birincisi çalışma yaşamı aracılığıyla kurulan sosyal ilişkilerin, işsizlikle birlikte sona ermesi veya zayıflamasıdır. Çalışma bir

⁸ SILVER, s.549.

gelir elde etmenin yanı sıra, başka insanlarla ilişki kurma, arkadaşlık olanağı, topluma yararlı olma duygusu ve sosyal birliktelik sağlama imkanı da vermektedir⁹. Bu açıdan, çalışma gereksiniminin yanında, oldukça yaygın bir çalışma isteğinin de var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁰. Çalışmanın bu boyutu ile insanlar için bir doyum kaynağı olduğunu da göstermektedir. Bu getirilerden yoksun kalmak insanın toplumdan dışlanmasına, kendisini dışlanmış hissetmesine neden olacaktır.

Sosyal ilişkilerin ve desteğin ikinci boyutu, aile, akrabalık, arkadaşlık ve hemşehrilik gibi daha yakın ilişkilerdir. Bu ilişkiler, birey ekonomik yoksunluk içinde olsa bile, maddi ve manevi destek sağlayarak dışlanma önünde bir engel oluşturma gücüne sahiptir. Bireyci toplumlarla, kolektivist toplumdaki sosyal dışlanma dinamikleri bu ilişkiler nedeniyle farklılaşmaktadır. Aile, akrabalar arasındaki duygusal ve maddi bağımlılık hem toplum yapısı, hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre farklılaşabilmektedir. Kolektivist toplumlarda sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe maddi destek konusundaki beklenti ve bağımlılık azalmakta, ancak duygusal bağımlılıkta değişiklik olmamaktadır¹¹. Bu nedenle kolektivist toplumlarda sosyal ve duygusal destek diğer kurumlardan daha etkin rol oynamaktadır.

c. Kurumsal Dışlanma/Kurumsal Destek Yoksunluğu

Ekonomik ve sosyal alanda dışlanmanın bir diğer boyutu, toplumda bireyleri sosyal koruma altına alacak kurumların yetersizliğidir. İhtiyaçlarını karşılayacak bir gelire, bir işe sahip olamayan, işi ve geliri olsa bile muhtaç durumda olanları, yaşlıları, çocukları ve kadınları koruyacak yasal ve kurumsal düzenlemeler dışlanmayı önleme konusunda önemli bir işlev üstlenmektedir.

Çalışanlara, işsizlere, ve yardıma muhtaç diğer insanlara yönelik sosyal güvenlik kurumlarının gelişmiş olduğu ülkelerde sosyal dışlanma olgusunun daha az ortaya çıkması beklenebilir. Bu kurumlar bireyci toplumlarda sosyal desteğin ve dayanışmanın önüne geçebilmektedir. Örneğin, daha yaygın sosyal güvenlik sistemleriyle yaşlılık güvencesi için alternatif kaynaklar oluşmakta ve yaşlılar yaşamlarını sürdürebilmek için çocuklarının bakımına muhtaç

⁹ Ignace GLORIEUX, "Paid Work: A Crucial Link Between Individuals and Society," Social Exclusion In Europe, Littlewood Paul v.d., Ashgate Publishing, Aldershot, 1999, s.68

¹⁰ Meryem KORAY, Alper TOPÇUOĞLU, Sosyal Politika, Ezgi Kitapevi Yayını, Bursa, 1995, s.87

¹¹ Çiğdem KAĞITÇIBAŞI, İnsan-Aile-Kültür, Remzi Kitapevi Yayını, İstanbul, 1990, s.45

olmaktan kurtulmaktadır¹². Sosyal güvenlik kurumlarının yetersiz olduğu, özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, dayanışma olgusu sosyal dışlanmayı önleyebilecek bir mekanizma olabilmektedir. Yoksul durumda bulunan ve karşılaştığı tehlikenin etkilerini başka araçlarla gideremeyen veya bu araçların yetersiz kaldığı kişilere, toplumun öteki bireylerinin tek tek veya topluca yardım ellerini uzatmaları, tarihin her döneminde rastlanılan bir davranıştır¹³. Ancak dayanışma ve yardımlaşma gönüllülük esasına göre ortaya çıktığından, sosyal dışlanmanın önlenmesinde sürekli olarak rol oynaması beklenen olgular olmayacaktır. Dayanışma, amacına göre bireyleri tatmin etmiyor, bireylerin itibar, güç kazanma, iyi bir toplumsal statü edinme, arkadaşlık, yurtseverlik, toplum için önemli şeyler yapma ve toplum desteğini hissetme gibi beklentilerini karşılamıyorsa, bu durum dayanışmanın aksamasına neden olabilecektir¹⁴. Dayanışmanın güzel bir örneğini oluşturan sendikalar da kurumsal destek sağlama işlevini yerine getirebilmektedir.

Kurumsal dışlanma eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların karşılanmasında özel veya kamu hizmetlerinden yararlanamamayı da içermektedir. Eğitim hakkının kullanılamaması, sağlığın korunamaması, toplumsal yaşamla bütünleşmek için gereken vasıflardan yoksun olmaya, iyi bir iş bulamamaya neden olarak bütünsel bir etki yaratacaktır. Okuluna devam edemeyen bir genç o anki dışlanmışlığının yanında, gelecekte iyi bir iş sahibi olamama tehlikesini de taşıyarak, gelecekte yaşayacağı ekonomik ve sosyal dışlanmanın temelini atmış olacaktır.

Bu üç unsurun bir araya gelmesiyle sosyal dışlanma keskin ve şiddetli bir hal alacaktır.

B. SOSYAL DIŞLANMANIN NEDENLERİ

Sosyal dışlanmaya neden olan faktörler temelde birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşim içinde olan olgulardır. Bunlar, işgücü piyasasında değişim, sosyal korumanın gerilemesi, gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk ile artan eşitsizlik olarak ele alınabilir.

¹² KAĞITÇIBAŞI, s.43.

¹³ Ali GUZEL, Ali Rıza OKUR, Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1996, s.9.

¹⁴ Ahmet ALTIPARMAK, Türk Sendikacılığında Güven Bunalımı, İsmat Yayıncılık, Ankara, 2001, s.43.

1. İşgücü Piyasasındaki Değişim

İşgücü piyasasında değişim yaratan temel unsurlar üretimin uluslararası bütünleşmesi, uygulanan yeni liberal politikalar doğrultusunda ticaretin serbestleşmesiyle etkisini artıran teknoloji, esneklik ve kuralsızlaştırmadır.

Üretimin uluslararası bütünleşmesinin ekonomik mantığı, bir ürün için araştırma, tasarım, üretim ve pazarlama gibi katma değer yaratmayı art arda bir araya toplayan işlem ve aşamaları(üretim sürecini) coğrafi bakımdan bir birinden uzak mekanlarda farklı işlemciler (üretim birimleri) aracılığıyla bir merkezden düzenlemeye dayanmaktadır¹⁵. Üretim sürecindeki bu değişimde, artan rekabetin baskısı ve sertleşen ticaretin açtığı yol ile çok uluslu şirketler aktif rol oynamaktadır. Teknoloji üretimin uluslararası bütünleşmesini sağlayarak işgücü piyasasında değişimi tetikleyen önemli bir unsurdur. Kitle üretimine yönelik teknolojik rejimden, mikroelektronik ürünlere dayalı, tasarım, üretim, yönetim ve pazarlama faaliyetlerinin bütünleşmiş bir sistem olarak çalışan bilgi yoğun bir üretim organizasyonuna geçilmiştir¹⁶. Üretim faktörlerinden işgücü ücret ve çalışma koşulları bakımından bu değişimden etkilenmiştir. Teknolojik gelişmelerin yardımı ile üretimi ücretlerin düşük olduğu yerlere kaydırmak, ücretlerin ortalama düzeyini düşürmenin ve diğer üretim faktörlerinin gelirini küresel ölçekte artırmanın tek yolu haline gelmiştir¹⁷.

Bu değişimin işgücü piyasası üzerindeki yansımaları artan işsizlik ve işgücü piyasasında bölünme şeklinde gerçekleşmiştir. İşletmelerin değişen koşullara ve müşteri isteklerine cevap verebilmesi için gerekli olan esneklik, bir yandan yeni çalışma biçimlerini ortaya çıkarırken, diğer yandan da işgücü piyasasında maliyetlerden tasarruf, işçi sayısının azaltılması, sosyal koruma için ayrılan payın azaltılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Dünya pazarının değişken ve istikrarsız koşullarına ve ürün tercihlerine uyum sağlamak amacıyla uygulanan esnek çalışma biçimleri sayesinde, işgücü maliyetinin en alt düzeye çekilebildiği, dolayısıyla esnek çalışmanın işverene maliyet açısından önemli ölçüde tasarruflar sağladığı görülmektedir¹⁸.

¹⁵ Zeki ERDUT, Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS), Yayın No 29, İzmir, 1998, s.18.

¹⁶ Şule DALDAL, "Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikler," Petrol-İş 97-99 Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul, Mart 2000, s.878.

¹⁷ Zeki PARLAK, "Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi," Nusret EKİN'E Armağan, TÜHİS, Yayın No:38, s.666.

¹⁸ Petrol-İş, "Esnek Çalışma," Petrol-İş 97-99 Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul, Mart 2000, s.891.

Uluslararası ticarete rekabet gücünü koruma veya artırma çabalarının bir diğer boyutunu da kuralsızlaştırma oluşturmaktadır. İşgücü piyasaları bir yandan çok uluslu işletmelerin ekonomik ve sosyal yaşamda giderek artan etkisi, diğer yandan ulus devletin gerilemesine bağlı olarak kuralsızlaştırmaya tabi tutulmaktadır¹⁹. Ayrıca gittikçe artan işsizlik de, esnek çalışmaya zemin hazırlamaktadır. Enformel ekonomi de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ülkemizde önemli bir sorun olan enformel sektörde çalışanlar işgücü piyasasında gözden kaçırılmaması gereken bir kitledir. İşsizlik tarafından sürekli beslenen enformel çalışma, kayıt dışı, güvencesiz, geçici işlerde çalışma olarak tanımlanabilir. Bu grup içinde ücretli çalışanlar gibi kendi hesabına çalışanlar da mevcuttur. Enformel ekonomi, ekonomik, sosyal ve kurumsal dışlanmanın tümünün birden gerçekleştiği bir alan olarak yorumlanabilir. Bu anlamda, enformel istihdama da yol açan işsizlik sorunu, en çok kentlerdeki eğitilmiş gençler, okulu terk eden çocuklar ve kadınları etkilemektedir²⁰.

İşsizlik dışında, işgücü piyasasında meydana gelen bölünme istihdamın eğretileşmesine²¹ yol açarak sosyal dışlanma için potansiyel yaratmaktadır. Bölünmüş işgücü piyasası ve ortaya çıkan kategoriler çalışanlar arasında ücret, çalışma koşulları ve iş güvencesi bakımından dengesizliklere neden olmaktadır. Bunlardan ilki, iş güvencesine (sürekli iş ilişkisine) sahip yüksek ücretli çalışanlardan oluşan birincil işgücü piyasasıdır. Nitelikli işçiler, yöneticiler, tasarımcılar, teknik satış personeli bu gruba dahildir. İkinci grup, tam gün çalışan fakat işlerini kaybetmeleri ve yerine başkalarının bulunması daha kolay olan ikincil işgücü piyasasının ilk grubunu oluşturanlardır. Üçüncü grubu, sistem analistliği gibi, uzmanlık gerektiren işlerden, temizlik gibi basit işleri kapsayan bir çeşitlilikte taşeron ve ödünç iş ilişkisi ile çalıştırılanlar oluşturmaktadır. Evden veya bürodan yapılan tele çalışma da bu grup içinde değerlendirilmektedir²².

İşgücü piyasasında meydana gelen bu yapının, esneklik uygulamalarının ve kuralsızlaştırmanın enformel ekonomi ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle üçüncü grupta yer alan taşeron ve ödünç iş ilişkisi ile

¹⁹ Zeki ERDUT, Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2002, s.17.

²⁰ Kuvvet LORDOĞLU, "Türkiye'de Enformel İstihdam ve Bir Boyut," III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi, "Cumhuriyetin 75. Yılında Endüstri İlişkilerinde ve Emek Piyasalarının Düzenlenmesinde Devletin Rolü ve İşlevleri," 14-16 Ekim, TÜHİS Yayını, 1998, s.243-244.

²¹ ERDUT, 1998, s.52.

²² T. J. WATSON, Sociology, Work and Industry, Routledge, London, 1997, Aktaran; Gerrit Van KOOTEN, "Social Exclusion and The Flexibility of Labour," Social Exclusion in Europe, Paul LITTLEWOOD, Ashgate, 1999, s.49.

geçici çalışma, enformel çalışmaya geçişi hızlandıran mekanizmalar olarak rol oynamaktadır. Kuralsızlaştırma ve enformel çalışmayı büyüten unsurlar arasında, kısmi süreli çalışma, kamu işyerlerinin özelleştirilmesi, işyerlerinin kısmen veya bütün olarak taşeronla devredilmesi en sık rastlanan uygulamalar olmaktadır²³.

Sosyal dışlanma tehlikesini en fazla taşıyan grup işsizlerdir. İstihdam olanaklarının esneklik ve kuralsızlaştırma yoluyla kısıtlanması, yeni işsizlerin ortaya çıkması yanında, bir süredir işsiz olanların tekrar iş bulma şanslarını da iyice kısıtlamaktadır. Uzun süreli işsizlik sosyal dışlanma bakımından büyük tehlike olarak varlığını sürdürmektedir.

2. Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Yoksulluk

Gelir dağılımı ekonomik bir olgu olmakla birlikte, nüfus artışından ve dağılımından, toplumun sosyo-kültürel yapısından, toplumdaki eşitlik ve adalet kavramlarına olan yaklaşımdan etkilenmektedir.

Bu anlamda, dünyada gelir dağılımına bakmak gerekir. Birleşmiş Milletler 2001 yılı İnsani Gelişme Raporu ile, gelir dağılımındaki adaletsizlik ortaya konulmuştur. Küreselleşme sürecinin yarattığı kazançların ve kayıpların paylaşımı bölgesel bloklar, toplumlar ve bireyler arasında adaletli gerçekleşmemektedir²⁴. Rapora göre; 1990'ların başında dünya nüfusunun en yoksul % 10'luk kesimi, en zengin % 10'luk kesimi gelirin sadece % 1.6'sını elde edebilmekteydi²⁵. Dünya nüfusunun en zengin %20'si ile en yoksul % 20'si arasındaki fark 1970 yılında 1'e 33.7 kat iken, 1997'de 1'e 70.4 kata çıkmış, dünya nüfusunun en zengin % 10'u ile en yoksul % 10'u arasındaki fark 1970 yılında 1'e 51.5 kat iken, 1997'de 127.7 kata yükselmiştir²⁶. İngiltere'de ortalama reel gelirler 1979'dan 1991'e % 30 artarken, gelir dağılımında ortalamanın altındaki hane halkının gelirleri % 10 artmış, en yüksek gelir elde edenlerin payı % 60 artmıştır²⁷. Dünya nüfusunun en zengin % 1'lik kesiminin geliri, en yoksul % 57'lik kesimin toplam gelirin eşittir²⁸.

²³ Kuvvet LORDOĞLU, "Esnekleşme Versus Enformelleşme," Petrol-İş 97-99 Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul, Mart 2000, s.871.

²⁴ Ahmet SELAMOĞLU, "Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme," Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Derleyen: Veynel BOZKURT, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.37.

²⁵ <http://www.undp.org/hdr2001/chapterone.pdf>, 11.06.2002.

²⁶ <http://www.undp.org/hdr2001/chapterone.pdf>, 11.06.2002.

²⁷ David BYRNE, Social Exclusion, Issues in Society, Editör: Tim MAY, Open University Press, Buckingham, 1999, s.81.

²⁸ <http://www.undp.org/hdr2001/chapterone.pdf>, 11.06.2002.

Bireylerin elde ettikleri gelir, yaşamsal, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamayı sağlayarak sosyal bütünleşmede temel rol oynamaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin acı ve gerçek sonucu yoksulluk olmaktadır. Sosyal dışlanmanın açıklanmasında yoksulluk ve eşitsizlik kavramları anahtar hale gelmiştir.

Yoksulluğun tanımına ve ölçütlerine ilişkin tartışmalar mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk ve öznel yoksulluk kavramlarını ortaya çıkarmıştır.

Mutlak yoksulluk, hane halkının temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan miktarın altındaki gelir seviyesi ve yaşam standartlarını ifade etmektedir²⁹. Asgari ihtiyaçlarını karşılamayanlar mutlak yoksul kabul edilmektedir. Göreceli yoksulluk, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranın altında olma durumunu ifade ederken, öznel yoksulluk, bireylerin yoksul olmamak, iyi bir gelire sahip olmak gibi bazı özel hedeflere ulaşabilmek için yeterli olduğunu düşündükleri gelir miktarı ile belirlenir³⁰. Gelişmekte olan ülkelerde mutlak yoksulluk kavramı ön plana çıkarken, gelişmiş ülkelerde göreceli yoksulluk kavramı karşılaştırmalarda kullanılan yoksulluk türü olmaktadır. Göreceli yoksulluk gelir dağılımı adaletsizliğini ölçme bakımından daha uygun bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler, uluslararası karşılaştırmalarda, yoksulluk sınırı olarak bir insanın günde bir dolar kazanmasını esas almaktadır.

Dünya Bankası, dünya nüfusunun yarısının, günlük gelirinin iki dolardan az olduğunu, 1.2 milyar insanın ise, günlük bir dolarlık gelire ifade edilen mutlak yoksulluk sınırının altında yaşadığını belirtmiştir³¹.

Bütün bu göstergeler gerek dünyada, gerekse ülkelerin kendi içinde gelir dağılımının adaletsizliğini ortaya koymaktadır. Bu durumun neden olduğu bir başka sorun var olan yoksullara ek olarak, "yeni yoksulları"n ortaya çıkmasıdır. 1990 başlarında kalkınan dünya ekonomisinde, sayısı giderek artan iki tür yoksulluk ortaya çıkmıştır: Bir yanda sayıları göreceli olarak azalmayan, daha çok nakdi gelir azlığına dayalı, geçimlik ekonomi yoksunluğuna tekabül eden, mutlak yoksulluk, diğer yanda ise önceden yoksul olmayıp, yeni iktisadi ve sosyal yapılanmanın dışlanması sonrası yoksullaşanlardır³². Bu ikinci tür yoksulluk içinde, iktisadi dalgalanmalara göre yoksulluk sınırının altına dönem

²⁹ BYRNE, s.74.

³⁰ Seyfettin GÜRSEL/ Haluk LEVENT/ Raziye SELİM/Özlem SARICA, Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği İle Karşılaştırma, TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/295, İstanbul, 2000, s.97-98.

³¹ <http://www.worldbank.org/data/wdi2002/economy.htm>, 11.06.2002.

³² Ahmet İNSEL, "İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri," Toplum ve Bilim, No:89, Yaz 2001, s.62-63.

dönem düşenler ya da eski sosyalist ülkelerde olduğu gibi, emekli maaşlarının reel olarak şiddetle düşmesi nedeniyle onarılmaz biçimde yoksullaşanlar yer almaktadır³³.

Sosyal dışlanma riski bakımından önemli olan bir birey veya ailenin yoksulluk sınırının mutlak, görelî ya da öznel karşılaştırmalarla belirlenmesi değil, yaşadığı toplumda asgari temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamamasıdır. Ayrıca ülke içinde yoksulluğun ölçülmesi konusunda kentsel ve kırsal kesimler bakımından farklar olacağını gözardı etmemek gerekir³⁴. Temel ihtiyaçlarda fazla bir fark olmamakla birlikte, kentsel ve kırsal kesimde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılama biçimi ve yardımlaşma ögesinin kırsal kesimde kendini daha çok hissettirmesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun sosyal dışlanmaya dönüşüp dönüşmemesinde önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluğun tanımlanmasında, beslenme, sağlık, içme suyu, eğitim gibi değişik insani ihtiyaçların kriter olarak değerlendirildiği “insani yoksulluk” yaklaşımı sosyal dışlanma bakımından daha açıklayıcı olmaktadır. İnsanca yaşam imkanlarından yoksun olmayı ifade eden insani yoksulluk, yeterli beslenememe, sağlıklı içme suyuna sahip olamama, sağlık ve eğitim imkanlarından yararlanamama, evsizlik, okumayı ve uygun şekilde konuşmayı bilememe, herhangi bir iş sahibi olamama, gelecekte korkma, güçsüzlük ve özgürlüğün yetersiz oluşu anlamına gelmektedir³⁵. Yoksulluk, insanların toplumsal hayata katılarak dengeli ve huzurlu bir yaşam sürdürmelerinin önünde önemli bir engeldir.

3. Sosyal Korumanın Yetersizliği

Sosyal koruma, bireylerin karşılaşılabilecekleri risklere karşı güvence sağlayan sosyal yardım ve teşvikleri de kapsayan sosyal güvenlik kurumlarını, iş güvencesi, sağlık ve eğitim haklarının yaşama geçirilmesi ile ilgili tüm önlemleri kapsamaktadır. Sosyal korumanın insanların kendi kaderine terk edilmemesi anlamına geldiği söylenebilir.

Sağlık sorunu nedeniyle işe devam edememesinden kaynaklanan gelir kaybının karşılanarak, sağlık hizmetlerinin verilmesi kadar, işsizlik ve yaşlılık risklerinde de bireylerin gelir güvencesine sahip olmaları, söz konusu insanların toplumdan kopmasını önleyecektir. Yoksulluk nedeniyle öğrenimine devam edemeyen bir çocuğun okul masraflarının karşılanması yönünde verilecek

³³ İNSEL, s.63.

³⁴ Nusret EKİN, Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No:2000-33, İstanbul, 2000, s.292.

³⁵ Faruk SAPANCALI, “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk,” Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:3, Sayı: 2, Nisan-Haziran 2001, s.128.

sosyal teşvik, onun sosyal dışlanma riskini azaltmak için önemli bir girişim olacaktır. Gelir güvencesi, sağlık hizmetleri, eğitim yardımları gibi sosyal koruma uygulamaları bireylerin toplum içinde bir yer edinmelerini sağlayarak, sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalmalarını önleyebilecektir.

Ancak bugün gelişmiş ülkelerde elde edilmiş olan sosyal koruma düzeyi sosyal dışlanmayı önlemeye yetmezken, gelişmekte olan ülkelerde oldukça yetersiz olan hatta varlığından bile şüphe edilen sosyal koruma düzeyinin etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

Araştırmalar sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran faktörlerin sosyal koruma önlemlerinin yetersizliğinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. İşsizlik, düşük vasıf, düşük gelir, kötü barınma koşulları, suça teşvik eden ortam, kötü sağlık koşulları ve yaşantı, sosyal dışlanmayı güçlendiren unsurlar olarak belirlenmiştir³⁶.

Oysa sosyal güvenliğin yüksek bir düzeyde olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde (Finlandiya, Danimarka ve İsveç) işsizliğin zarar verici etkisinin daha az olduğu saptanmış ve Danimarka'da işsizliğin sosyal dışlanmaya neden olma derecesinin düşük olduğu tespit edilmiştir³⁷.

4. Eşitsizlik

Toplum içinde eşitsizlik genelde gelir eşitsizliği olarak ele alınmakta ve gelir dağılımı ile belirlenmekle beraber, burada sözü edilecek eşitsizlik, bazen gelir eşitsizliğinin bir uzantısı olarak, kimi zamanda politik ve sosyal uygulamalarının sonucu olarak ortaya çıkan eşitsizliktir. Bir toplumun hukuk sistemi kadar, politik, ekonomik, ahlak, kültür, eğitim ve toplumsal sistemlerin de eşitlik düşüncesinin hayata geçirilmesinde etki ve önemi bulunmaktadır³⁸.

Gelir dağılımında, istihdam, eğitim, sağlık hizmetlerinden yararlanmada, politik ve kültürel faaliyetlere katılmada eşitsizlik söz konusu olabilir. Eşitsizliğin en uç biçimi sosyal dışlanma şeklinde gerçekleşebilir³⁹.

³⁶ The Scottish Office, "Social Exclusion in Scotland,"

www.scotland.gov.uk/library/documents1/socexcl.htm (25.01.2002)

³⁷ Minna HEIKKINEN, "Social Networks Of The Marginal Young: A Study Of Young People's Social Exclusion In Finland," Journal Of Youth Studies, Vol.3, No:4, 2000, s.393., T. HAMMER, "Mental Health and Social Exclusion Among Unemployed Youth In Scandinavia. A Comparative Study," International Journal Of Social Welfare, Vol.9., 2000, s.61.

³⁸ İsmail DOĞAN, Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar, Sistem Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2000, s.247.

³⁹ Adam JAMROZIK, Luisa NOCELLA, The Sociology of Social Problems, Cambridge University Press, 1998, s.132.

Eğitimde fırsat eşitliğini önleyen etkenler, coğrafi etkenler (köy, kent ayrımı, bölgesel ayrım), sosyal etkenler (etnik gruplar, din ve dil ayrımı, nüfus), ekonomik etkenler (ailenin ekonomik düzeyi, devlet kaynaklarının sınırlılığı) şeklinde sayılmıştır⁴⁰. Bu etkenlere eğitim hakkını kullanamayan insanların toplumsal yaşama tam olarak katılmalarının önünde önemli bir engel oluşmaktadır.

Bugün dünyanın her yerinde, çeşitli biçimlerine rastlayabileceğimiz eşitsizlik bütünsel bir etki yaratarak, fırsat eşitsizliği biçiminde katlanarak büyümektedir. Toplumsal kurumlar ve düzenlemelerin birbirleriyle ilişki ve bağımlılık içinde olmaları nedeniyle sosyal yaşamın bir alanındaki eşitsizlik diğer alanlara da yansımaktadır⁴¹. Örneğin işsiz bir insan bankadan kredi alamaz ve eğitim düzeyi düşük bir insanın iyi bir iş bulma şansı azdır. İstihdamda eşitsizlik, işini kaybetme ve iş bulmadaki faktörlerin eşitsizliğiyle güçlenmektedir⁴².

C. SOSYAL DIŞLANMA BİÇİMLERİ

Sosyal dışlanmanın biçim ve derecelerini anlayabilmek için, işini ve gelirini kaybetme, sosyal ilişkilerin zayıflığı ve kurumsal destek eksikliği unsurlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Sosyal dışlanmış insanlar oldukça heterojen özellikler taşımaktadırlar. Bu nedenle değişik mesleki birikimlere sahip ya da iş deneyimi olmayan, mevcut işgücü piyasası koşullarındaki boş işlere uygun niteliklere sahip olmayan, eğitim sisteminden ayrılmış veya tamamlamış olup bir iş bulamayanlar, vasıfsızlar, emekliler gibi geniş bir kitlenin sosyal dışlanma biçimleri, sosyal ilişkiler, sosyal ve kurumsal destek alma durumları göz önüne alınarak değerlendirilmektedir⁴³.

Bu bağlamda dünyanın her yerinde tüm işsizlerin, yoksulların, eşitsizliğe maruz kalanların mutlaka sosyal dışlanma yaşadıklarını söylemek kadar, işi olan, az veya çok geliri olan, sosyal ilişkileri ve bağları kuvvetli olan, sosyal korumadan yararlanabilen herkesin de sosyal dışlanma olgusuyla karşılaşmayacaklarını kabul etmek de zordur. Sosyal dışlanmayı karmaşık bir süreç haline getiren de budur.

⁴⁰ DOĞAN, s.250-252.

⁴¹ JAMROZİK, NOCELLA, s.132.

⁴² Michael SATTINGER, Unemployment, Choice and Inequality, Springer-Verlag, 1985, s.84.

⁴³ J.BERTING, "Rise and Fall of Middle-Class Society? How the restructuring of economic and social life creates uncertainty, vulnerability and social exclusion," Economic Restructuring Growing Uncertainty of The Middel Class, Kluwer Academic Publishers, s.8, Aktaran: Gerrit Van KOOTEN, "Social exclusion and the flexibility of labour," Social Exclusion in Europe, Paul LITTLEWOOD, Asgate, 1999, s.56.

Ancak insanları ihtiyaçlarını karşılayacak olan gelirden yoksun bırakan, sosyal ve psikolojik açıdan yalnızlığa iten en önemli neden işgücü piyasasından dışlanma olarak ele alınabilir. İşgücü piyasası içinde ve dışındaki konumuna göre sosyal dışlanmanın biçim ve derecesi ortaya konulabilir.

Sosyal dışlanma sadece işsizlik ve yoksulluk biçiminde kendini göstermediği gibi, bir iş sahibi olmak sosyal bütünleşmeyi güvence altına almaya yetmez. Gelecekte beklenmesinin kalmaması, gelecek için umutların yitirilmesi de sosyal dışlanma sürecinin başladığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir⁴⁴.

Sosyal dışlanma biçimleri işgücü piyasasına dahil olma veya dışında kalma bakımından incelenebilir. İşgücü piyasasına katılma veya işgücü piyasası dışında kalma çizim aracılığıyla gösterilebilir.

İşgücü Piyasası ve Sosyal Dışlanma

	<i>Sosyal bütünleşme</i>	<i>Sosyal dışlanma</i>
İşgücü piyasasına katılma	A	B
İşgücü piyasasına katılmama	C	D

Kaynak : Gerrit Van KOOTEN, "Social exclusion and the flexibility of labour," Social Exclusion in Europe, Paul LITTLEWOOD, Ashgate, 1999, s.63.

A kategorisi işgücü piyasasında birincil gruba dahil olan, işlevsel esnekliğe sahip, çekirdek işgücünü teşkil eden çalışanlar yer almaktadır. B kategorisinde sayısal esnekliğe bağlı tutulan, çevresel işgücünü oluşturan, düşük ücretli, geçici ve kısmi süreli çalışanlar ve kısa süreli işsizler yer almaktadır. C kategorisi işgücü piyasasına katılmayan fakat alternatif gelir kaynakları olan, en azından yoksulluktan kurtulma konusunda geleceğe dair umudu olan insanları kapsamaktadır. D kategorisi ise, yoksul, uzun süreli işsiz, yoksulluk sınırında yaşlılık aylığı alan ve benzeri insanları içermektedir⁴⁵.

Buna göre, işgücü piyasası çerçevesinde sosyal dışlanma, işsizler, çalışan yoksullar ve kendine özgü engelleri olanlar biçiminde incelenebilir.

⁴⁴ J. ATKINSON, "The economics of social exclusion-it's not simple poverty or unemployment," <http://www.res.org.uk/media/atkinson1.htm>, 1997, aktaran: KOOTEN, s.60.

⁴⁵ Gerrit Van KOOTEN, "Social exclusion and the flexibility of labour," Social Exclusion in Europe, Paul LITTLEWOOD, Ashgate, 1999, s.64.

1. İşgücü Piyasasından Dışlanma

İşgücü piyasasından dışlanma, uzun süreli işsizler, ilk defa iş arayanlar, ancak iş işgücü piyasasında vasıflarına uygun iş bulamayanlar ile işletmelerin sayısal esneklik sağlamak amacıyla veya teknolojik yenilik sonucu işten çıkardığı, yeniden iş bulma olasılığı düşük olan insanları kapsamaktadır. Bu küme sosyal dışlanma için en büyük risk grubudur. Çünkü uzun süreli işsizler hem kendileri, hem de ailelerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayamaz durumdadırlar. Bu küme ekonomik ve sosyal destek ihtiyacı içindedir⁴⁶. Ayrıca ilk defa iş arayanlar için, toplumda uzun süreli işsizliğin varlığı sosyal dışlanma sürecini hızlandıran bir etken olmaktadır. Geleceğe yönelik planlardaki güvensizlik sadece iş konusunda değil, aynı zamanda bir aile kurma, çocuk sahibi olma, nerede ve nasıl bir yaşam süreceği gibi konuları da kapsamaktadır⁴⁷. Ancak, toplumdaki işsizliğin gençler üzerindeki olumsuz etkisi, gelecek ve gelir sorunlarına ilişkin geliştirilen iyimser yaklaşımlar yoluyla hafifleyebilmektedir⁴⁸.

2. İşgücü Piyasasında Sosyal Dışlanma-Çalışan Yoksullar

Yukarıdaki çizimde B kategorisinde yer alan, işgücü piyasasından dışlanmamış, ancak işgücü piyasasında sosyal dışlanmadan koruyacak düzeyde gelir, sosyal ilişkiler ve kurumsal destek edinemeyen insanları kapsamaktadır.

Bir iş sahibi olmasına rağmen sosyal dışlanma tehlikesi taşıyan bu grubun bir yönünü düşük ücretler, diğer bir yönünü de geçici ve kısmi süreli işler oluşturmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği serbest rekabet ortamında emeğin ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelerdeki düşük gelirli gruplara, bu ülkelerin ürünleriyle rekabet edebilmek için gelişmiş ülkelerde de bir çok sektörde işçi ücretleri düşürülmek suretiyle yeni yoksullar eklenmektedir⁴⁹. Çalışan yoksullar olgusunun kalkınmış ülkelerde de gittikçe yaygınlaşması, salt istihdam yaratma hedefi taşıyan yoksulluğa karşı mücadele politikalarının yeterliliğini de sorgulamayı gündeme getirmektedir⁵⁰.

⁴⁶ Ramsay LIEM, Joan Huser LIEM, "Psychological effects of unemployment on workers and their families," *Journal of Social Issues*, Vol.44, No:4, 1998, s.88.

⁴⁷ Torild HAMMER, "Unemployment and mental health among young people: Longitudinal study," *Journal of Adolescence*, Vol.16, 1993, s.418.

⁴⁸ Mehmet NOVA, Anne HAMMARSTROM, Urban JANLERT, "Do high levels of unemployment influence the health of those who are not employed? A gendered comparison of young men women during boom and recession," *Social Science & Medicine*, Vol.53, 2001, s.301.

⁴⁹ ÖYMEN, s.109.

⁵⁰ İNSEL, s.69.

Düşük gelirli aileler gelirlerinin büyük bir bölümünü, hatta tamamını sadece asgari yaşam gereksinimleri için tüketmekte, eğitim, sağlık ve kültürel ihtiyaçları için herhangi bir pay ayıramamaktadırlar⁵¹. Bu durum, toplum yaşamı ile olan bağların zayıflamasına neden olmaktadır.

Esneklik arayışlarının sonucu olan geçici ve kısmi süreli çalışma insanların sürekli ve güvenceli bir işe sahip iken elde ettiği ekonomik, sosyal ve psikolojik kazanımların azalmasına, kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Ancak çocuklu kadınlar ve öğrenciler gibi kesimlerin geçici ve kısmi süreli işlerde gönüllü olarak çalışmaları, bu tür bir çalışmadan elde edecekleri kazançlar nedeniyle, sosyal dışlanma için bir tehlike olmaktan çıkacaktır.

Geçici çalışma, kısa süreli işsizliğe yol açmaktadır. Bu anlamda, bireyin iş sahibi olması, sosyal dışlanmışlığa engel olmaya yetmemektedir. Çalışan yoksulların önemli bir bölümü kadınlar ve çocuklardan oluşmaktadır. Yoksul ailelerde aile gelirinin yetersizliği kadın ve çocuk emeğinin enformel ekonomide, düşük ücretli ve korumadan yoksun biçimde piyasaya sunulmasına neden olmaktadır⁵². Kentlerde işgücü piyasasına katılma imkanı doğsa bile, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve yeterli olmayan sosyal yetenekler nedeniyle düşük vasıf gerektiren, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışarak işgücü piyasasında dışlanmaya maruz kalmaktan kurtulamayacaklardır.

3. İşgücü Piyasasına Katılmayanların Yaşadığı Sosyal Dışlanma

Dışlanmanın bir başka biçimi işgücü piyasasına katılmayan, katılması önlenen veya katılmak için yeterli istek ve kabiliyette olmayanların dışlanması olarak ele alınabilir. Bu grubun başında kadınlar gelmektedir. Kadınların toplumsal hayattan dışlanması, toplumsal yapı ile yakından ilişkilidir. Geleneksel kültürün ağır bastığı toplumlarda ve toplumun belirli kesimlerinde kız çocuklarının eğitim sürecine katılması, çalışması ve bu yolla kendilerine sosyal ilişkiler ağı içinde bir yer edinmeleri önlenir. Kadınların yaşamda bir yer edinmelerini sağlayan tek olgunun evlilik olması, ataerkilliğin yoğun olduğu kırsal bölgelerde olduğu kadar, göç yoluyla kentsel alanlara da taşınmıştır. Evlendikten sonra ise ev kadını olarak yaşamlarını sürdüren bu insanlar, sosyal hayattan uzak duran/ tutulan ve üretim sürecine katılmadığı varsayılan bir birey olarak değerlendirilmektedir⁵³.

⁵¹ Frank WILKINSON, "Deregulation, structured labour markets an unemployment," Unemployment: Theory, Policy and Structure, Peder J.PEDERSEN, Reinhard LUND, Wolter De Gruyter, Berlin, 1987, s.182.

⁵² ILO, "Employment and poverty in a troubled world," Report of Meeting of High Level Experts on Employment, International Labour Office, Geneva, 1985, s.45.

⁵³ L. Funda ŞENOL-CANTEK, "Fakir/haneler: Yoksulluğun Ev Hali," Toplum ve bilim, No.89, Yaz 2001, s.102.

Yoksulluk ve fırsat eşitsizliği nedeniyle işgücü piyasasında kendileri için uygun bir iş bulabilme şansı elde edemeyen, işgücüne katılmayan, yaşamlarını başkalarının yardımı ile sürdürmeyi alışkanlık haline getirenler ve tembel olarak nitelendirilebilecekler işgücü piyasası dışında yaşanan sosyal dışlanma biçimi içinde değerlendirilebilir. Elverişsiz yaşam koşullarını, bu yaşam içindeki konumunu değiştirme kabiliyeti ve isteğinde olmayanların sosyal dışlanmışlığı bu grup içinde ele alınabilir⁵⁴.

D. SOSYAL DIŞLANMANIN SONUÇLARI

Sosyal dışlanma birey ve toplum açısından bir takım olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

1. Bireysel Sonuçlar

Birey açısından ele alındığında ihtiyaçlarını karşılayamama durumunun sürekli bir hal alması toplumla olan bağların yitirilmesi, stres, kaygı ve öz saygının zedelenmesi gibi uzun süreli işsizliğin sonuçları ile karşılaşabilir. Öz saygısı zedelenen kimselerin çevrelerindeki insanlara ve toplumsal kurumlara güven ve inançları da kalmayacaktır.

Sosyal dışlanmış bireylerin ve ailelerin yaşayacakları en önemli sorunlardan biri de fiziki ve ruhsal sağlıklarının bozulması olacaktır. Yeterli beslenemeyen, sağlık hizmetinden yararlanamayan bireyler için sağlıklı bir yaşamdan söz etmek olanaksızdır. Gerek çocukların ruhsal gelişimi gerekse yetişkinlerin ruhsal sağlıkları bakımından gerekli olan sosyal ilişki ve faaliyetlerden uzak kalma stres ve kaygıyı arttıran faktörler olacaktır. Araştırmalar maddi veya duygusal destek alındığında bile sosyal yoksunluk içinde olan bireylerin ruhsal yönden tam bir iyilik halinde olmadıklarını göstermiştir⁵⁵.

Yoksulluk, sosyal dışlanma ve sağlık ilişkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, sosyal dışlanmanın stres, kınanma duygusu, güçsüzlük, umutsuzluk

⁵⁴ ILO, "Social exclusion and anti-poverty strategies," International Institute for Labour Studies, 1996, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/paper/socex/ch1.htm> (25.01.2002).

⁵⁵ Christopher T. WHELAN, "The role of social support in mediating the psychological consequences of economic stress," *Sociology of health and illness*, Vol:15, No:1, 1993, s.97.

ve kadercilik gibi sonuçlara yol açtığı, bu durumun sosyal bağları zayıflatarak suç oranlarının artmasına ve sağlık sorunlarına neden olduğu saptanmıştır⁵⁶.

2. Toplumsal Sonuçlar

Sosyal dışlanmanın toplum açısından sonuçları ise, toplumun geleceğini tehdit edebilecek boyuttadır. Toplumda yoksunluk nedeni ile suça eğilimin ve suçluluk oranının artması, toplumsal kurumların, normların etkinliğini yitirmesi yabancılaşma ve hatta toplumsal patlamaların meydana gelmesi kaçınılmazdır.

Sosyal değerlerin ve sorumluluğun yitirilmesi, sosyal düzenlemelerin haklılığı ve gerekliliği konusundaki şüphelerin artması, dünyaya karşı isyan duygusu⁵⁷ sosyal dışlanmanın toplumda yaratacağı en önemli tehlikelerdir.

SONUÇ

Bugün dünyada tanımlanması, çözümlenmesi ve sonuçlarından kaçınılması en zor sorunlardan biri sosyal dışlanmadır. Ortaya çıkış sürecinin karmaşıklığı toplumsal yapının, sosyal güvenlik ve koruma sistemlerinin farklılığı, yoksulluk konusundaki yaklaşımlar, sosyal dışlanmışlar için belirli bir tanımlamaya gidilmesini güçleştirmiştir. Yoksulluk ve işsizlik gibi temel etkenleri, toplumdan topluma değişen sosyal ilişkiler sosyal destek ve kurumsal destek unsurlarıyla neden olduğu sosyal dışlanma biçimleri ve dereceleri farklılaştırmaktadır.

Ancak tüm dünya için kabul edilebilecek olan, yaşadığı toplumda ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar düşük gelire sahip olanların, alternatif gelir kaynakları yaratamamış olanların, uzun süreli işsizlerin, sosyal güvenceden yoksun kişilerin, insani yoksulluk içinde olanlar ve toplumun sunduğu olanaklardan eşit derecede yararlanamayan herkesin sosyal dışlanma tehlikesi altında olduğudur.

⁵⁶ Vicky CATTEL, "Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital," *Social Science and Medicine*, Vol:52, 2001, s.1514-1515.

⁵⁷ Amartya SEN, "Inequality unemployment and contemporary Europe," *International Labour Review*, Vol:136, No:2, 1997, s.163.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALTIPARMAK Ahmet, Türk Sendikacılığında Güven Bunalımı, İsmat Yayıncılık, Ankara, 2001.
- BYRNE David, Social Exclusion, Issues in Society, Editör: Tim MAY, Open University Press, Buckingham, 1999.
- CATTEL Vicky, "Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital," Social Science and Medicine, Vol:52, 2001, s.1501-1516.
- DALDAL Şule, "Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikler," Petrol-İş 97-99 Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul, Mart 2000, s.875-888.
- DOĞAN İsmail, Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar, Sistem Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2000.
- EKİN Nusret, Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No:2000-33, İstanbul, 2000.
- ERDUT Zeki, Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2002.
- ERDUT Zeki, Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS), Yayın No 29, İzmir, 1998.
- GLORIEUX Ignace, "Paid Work: A Crucial Link Between Individuals and Society," Social Exclusion In Europe, Littlewood Paul v.d., Ashgate Publishing, Aldershot, 1999.
- GÜRSEL Seyfettin, LEVENT Haluk, SELİM Raziye, SARICA Özlem, Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği İle Karşılaştırma, TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/295, İstanbul, 2000.
- GÜZEL Ali, OKUR Ali Rıza, Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1996.
- HAMMER Torild, " Unemployment and mental health among young people: Longitudinal study," Journal of Adolescence, Vol.16, 1993, s.407-420.

- HAMMER Torild, "Mental Health and Social Exclusion Among Unemployed Youth In Scandinavia. A Comparative Study," International Journal of Social Welfare, Vol.9., 2000, s.53-63.
- HEIKKINEN Minna, "Social Networks Of The Marginal Young: A Study Of Young People's Social Exclusion In Finland," Journal Of Youth Studies, Vol.3, No:4, 2000, s.389-406.
- ILO, "Employment and poverty in a troubled world," Report of Meeting of High Level Experts on Employment, International Labour Office, Geneva, 1985.
- ILO, "Social exclusion and anti-poverty strategies," International Institute for Labour Studies, 1996, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/paper/socex/ch1.htm> (25.01.2002).
- İNSEL Ahmet, "İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri," Toplum ve Bilim, No:89, Yaz 2001, s.62-72.
- JAMROZIK Adam, NOCELLA Luisa, The Sociology of Social Problems, Cambridge University Press, 1998.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, İnsan-Aile-Kültür, Remzi Kitapevi Yayını, İstanbul, 1990.
- KOOTEN Gerrit Van, "Social Exclusion and The Flexibility of Labour," Social Exclusion in Europe, Paul LITTLEWOOD, Ashgate, 1999.
- KORAY Meryem, TOPÇUOĞLU Alper, Sosyal Politika, Ezgi Kitapevi Yayını, Bursa, 1995.
- LIEM Ramsay, LIEM Joan Huser, "Psychological effects of unemployment on workers and their families," Journal of Social Issues, Vol.44, No:4, 1998, s.87-105.
- LORDOĞLU Kuvvet, "Esnekleşme Versus Enformelleşme," Petrol-İş 97-99 Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul, Mart 2000, s.867-874.
- LORDOĞLU Kuvvet, "Türkiye'de Enformel İstihdam ve Bir Boyut," III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi, "Cumhuriyetin 75. Yılında Endüstri İlişkilerinde ve Emek Piyasalarının Düzenlenmesinde Devletin Rolü ve İşlevleri," 14-16 Ekim, TÜHİS Yayını, 1998, s.243-248.

- NOVA Mehmet, HAMMARSTROM Anne, JANLERT Urban, "Do high levels of unemployment influence the health of those who are not employed? A gendered comparison of young men women during boom and recession," *Social Science & Medicine* , Vol.53, 2001, s.293-303.
- PARLAK Zeki, "Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi," *Nusret EKİN'E Armağan, TÜHİS*, Yayın No:38, s.661-688.
- SAPANCALI Faruk, "Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk," *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 2, Nisan-Haziran 2001, s.115-140.
- SELAMOĞLU Ahmet, "Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme," *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Derleyen: Veysel BOZKURT, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s33-69.
- SEN Amartya, "Inequality unemployment and contemporary Europe," *International Labour Review*, Vol:136, No:2, 1997.
- SILVER Hilary, "Social exclusion and social solidarity: Three paradigms", *International Labour Review*, Vol.133, N:5-6, 1994, s.531-578.
- ŞENOL CANTEK L. Funda, "Fakir/haneler: Yoksulluğun Ev Hali," *Toplum ve bilim*, No.89, Yaz 2001, s.102-131.
- The Scottish Office, "Social Exclusion in Scotland," www.scotland.gov.uk/library/documents1/socexcl.htm (25.01.2002)
- TÜRK-İŞ, "Esnek Çalışma," *Petrol-İş 97-99 Yıllığı*, Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul, Mart 2000, s.889-900.
- WALKER A., WALKER C., *Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in The 1980s and 1990s*, London, Child Poverty Action Group, 1997.
- WHELAN Christopher T., "The role of social support in mediating the psychological consequences of economic stress," *Sociology of health and illness*, Vol:15, No:1, 1993.
- WILKINSON Frank, "Deregulation, structured labour markets and unemployment," *Unemployment: Theory, Policy and Structure*, Peder J.PEDERSEN, Reinhard LUND, Wolter De Gruyter, Berlin, 1987.
- www.undp.org/hdr2001/chapterone.pdf, 11.06.2002.

www.worldbank.org/data/wdi2002/economy.htm, 11.06.2002.

YEPEZ DEL CASTILLO Isabel, "A Comparative Approach to Social Exdusion," International Labour Review, Vol.133, No:5-6, 1994, s.613-633.